JUDJE V LJUBLJANI
od 13. do 19. stoletja

Mihaela Hudelja

IZVLEČEK

V prispevku o judovski skupnosti v Ljubljani skuša avtorica na osnovi virov in literature predstaviti začetno naselitev Judov ter njihovo socialno življenje v okviru religioznega in družbenega sistema v srednjem veku. V prispevku je prikazana vloga sinagoge oziroma molilnice kot centra, v okviru katerega se je odvijal določen način življenja, značilen za judovsko populacijo, stiki med meščani in Judi ter razlogi za njihov izgon v začetku 15. stoletja.

ABSTRACT

Basing on available sources and literature the author deals with the initial settling of the Jewish community in Ljubljana and its social life within the framework of the medieval religious and social systems. The article reveals the role of the synagogue as the centre of a certain way of living which was characteristic of the Jewish population; it also describes the contacts between the citizens and the Jews and elaborates on the reasons for the expulsion of the Jews in the early 15th century.

UVODNA RAZMIŠLJANJA

V pričujočem prispevku sem poskušala na osnovi številnih navidezno nepomembnih podatkov, ki sem jih zasledila pri prebiranju različne strokovne literature, sestaviti čim bolj celovito podobo o življenju Judov, ki je zanimivo predvsem iz etnološkega zornega kota. Zaradi svojega etničnega porekla in usode v preteklosti so Judje kot etnična skupnost izstopali iz običajne družbene vsakdanjosti.

Precej pisnega gradiva in dokumetov je v Arhivu republike Slovenije, Mestnem arhivu v Ljubljani ter v arhivih na Dunaju in v Gradcu. Za življenje Judov v srednjeveškem obdobju sta najpomembnejši deli, ki sta ju napisala Rosenberg in Dimitz,[1] kjer najdemo največ podatkov o zgodovinskem bivanju v posameznih krajih na takratnem Kranjskem, Štajerskem in Koroškem oziroma na današnjem slovenskem območju. Tudi

1 Arthur Rosenberg: Beiträge zur Geschichte der Juden in Steier mark. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutsch-Österreich, VI. Band. Wien und Leipzig 1914. Dimitz A.: Geschichte Krains I-IV, Laibach 1874-1876.

številni kasnejši pisci,[2] ki so podrobneje pisali o Judih na slovenskih tleh ali pa so jih omenjali samo obrobno, so črpali podatke iz del omenjenih avtorjev.

O zgodovini Judov na slovenskem območju je bilo napisanega sorazmerno malo. Literatura, ki je na voljo, pa so predvsem študije, razprave, ki so jih pisali predvsem zgodovinarji oziroma pisci krajevnih kronik. Čeprav so poudarjali njihovo maloštevilnost v slovenskih krajih (tu je izvzeto Prekmurje), pa so le imeli v določenih krajših zgodovinskih obdobjih dokaj pomembno družbeno vlogo, predvsem v gospodarskem pomenu. V tem pogledu je vlogo Judov zelo izčrpno in natančno prikazal (predvsem ljubljanske Jude) zgodovinar Vlado Valenčič.[3] Avtor je v svojem delu izhajal predvsem iz dokaj bogatega arhivskega gradiva. Obstoj judovske skupnosti v Ljubljani je prikazal od prve naselitve v zgodnjem srednjem veku do njene tragične usode po letu 1941. To delo predstavlja prvo celovitejšo študijo o judovskem prebivalstvu v Ljubljani. Vsekakor bi bila zanimiva tudi etnološka študija, ki bi celovito prikazala predvsem njihovo socialno in duhovno kulturo vsakdanjega življenja ter kulturno in etnično identiteto, ki se je ohranila kljub asimilacijskim vplivom in pritiskom okolja, ki jim je bilo ves čas izrazito nenaklonjeno.

ZAČETKI NASELITVE

Prve zapise o Judih v Ljubljani najdemo v Valvasojevi Slavi vojvodine Kranjske, kjer je zapisal, da so se Judje naselili v Ljubljani že nekaj let pred letom 1213. Tega leta so, tako navaja Valvasor, prezidali in obnovili staro sinagogo, to pa pomeni, da so jo verjetno zgradili že nekaj let prej.[4] Vendar pa ni navedel vira, tako da ne vemo, kje je dobil to informacijo. Tudi Milko Kos meni, da je Valvasorjev zapis nezanesljiv in morda celo izmišljen; ugotavlja, da je najstarejši zanesljiv in preverljiv vir iz leta 1327.[5] Tega leta so Judje tudi dobili privilegij, ki je pod upravo goriških grofov, veljal za celotno takratno Kranjsko ter gospostva na Koroškem. Takrat so koroški vojvoda ter češki in poljski kralj dovolili skupini Judov trgovske družbe iz Čedada in Gorice, da so se naselili v Ljubljani, predvsem za potrebe bančnih poslov. Tu so vodili banko, ki je dajala prebivalcem hipotekarna posojila; med drugim tudi za potrebe »finančno razgibane goriške vlade v prvi polovici 14. stol.«[6]

Judje so se naselili na Novem trgu, za katerega pravi Valvasor, da so ga zgradili že okoli leta 1200. Tudi to Valvasorjevo informacijo ima Kos za vprašljivo. Svojo trditev o kasnejši naselitvi utemeljuje z imenom Novi trg, kar pomeni, da je nastal vsaj pred letom 1243, »ko se Ljubljana prvič imenuje mesto, kajti če bi bil nastanek kasnejši, bi ta del Ljubljane ne dobil označbe Novi trg, marveč nemara Novo mesto«.[7] Leta 1228 so bili tu v tem predelu mesta že naseljeni križarji-pripadniki nemškega viteškega reda. Prebivalci Novega trga pa so bili poleg križarjev tudi Judje in kasneje plemiči.[8]

2 Glej navedena dela: V. Valenčiča, L. Šika, M. Kosa, J. Mala, H. Schulsingerja, I. Vrhovnika, V. Travnerja.

3 Vlado Valenčič: Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992

4 Janez Vajkard Valvasor: Slava vojvodine Kranjske. Ljubljana 1970, str. 272

5 Milko Kos: Srednjeveška Ljubljana. Ljubljana 1955, str. 19

6 Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961, str. 170

7 Milko Kos, nav. d., str. 15

8 ibid.

Zanimiva je ugotovitev, da nekateri pisci, zlasti judovski, v svojih spisih in razpravah omenjajo naselitev Judov v Ljubljani v zvezi z letnico 1213; kar pomeni, da niso bili kritični do Valvasorjevega vira, svojih trditev pa tudi niso utemeljili z bolj zanesljivim podatkom. V članku Lavoslava Šika Židovi i Slovenci[9] tako na primer beremo: »...vijekovi su minuli kako Židovi podigoše u Ljubljani veliku sinagogu. Godine 1213 pala je žrtvom požara stara bogomolja - onda Židovi, koji od pamtiveka nastavahu zemlje kranjskih i korotanskih vojvoda, podigoše u slavu svoga jedno jedinoga Boga velebni Bet-midraš, o kojemu se mnogo pripovijedalo u cijelom židovstvu.« Judje so se naselili le v enem predelu Novega trga, in sicer v delu, kjer sta še danes Židovska ulica in Židovska steza. Imeni sta se sicer ohranili do danes, vendar pa so s prezidavo nastale arhitekturne spremembe, saj današnja podoba ulic izhaja šele iz 17. stol.[10] Po dognanjih Vlada Valenčiča[11] pa bivanje Judov ni bilo omejeno samo na ti dve ulici, katerih poimenovanje je nastalo šele po njihovem izgonu. Nekateri so živeli tudi v bližnjem okolišu. Sicer pa je bil judovski življenjski prostor omejen na vzhodni strani z Ljubljanico, na severu pa ga je od ostalega mesta ločevalo mestno obzidje, ki je potekalo med Ljubljanico in današnjo univerzo, ki je bila nekdanji vicedomski dvorec. »V svojem stisnjenem getu žive... Na eno stran imajo vodo, na drugo stran pa kratek kos obzidja, ki ga morajo oni vzdrževati; na severno stran jih loči od Fištamskih vrat proti Križarjem, na zahod je pa ozka Židovska steza...«[12] To mestno obzidje prvič omenjajo šele leta 1339. Judje so ga morali sami zgraditi in tudi poskrbeti za njegova popravila.[13] Postavitev obzidja verjetno ni bila povezana samo z obrambnimi nameni, pač pa tudi z namenom, da bi se nekako izolirali od ostalega prebivalstva, kot je bilo to že v navadi v drugih mestih. V času turških vpadov je bilo potrebno zaradi obrambe še posebej skrbeti za mestno obzidje. Leta 1478 je začela veljati cesarska zapoved, da morajo prebivalci, ki živijo »štiri milje okoli Ljubljane, pomagati mestjanom zidovje ob Ljubljanici zidati... V Ljubljani bivajočim židom je došel oster opomin, da neutegoma popravijo in utrdijo njim odmerjeni kos mestnega obzidja od vicedomove hiše na Novem trgu do stolpa tik vode; ker drugod to delajo, ne smejo odlašati, da delo ne zaostane.«[14] Ker je vojna s Turki skoraj spraznila cesarsko blagajno, je cesar istega leta zahteval 300 vinarjev kot davek »za vojne potrebe zoper Turka«[15] od vsakega posameznika judovske vere.

UZAKONJENE PREPOVEDI V SREDNJEM VEKU

Na 4. lateranskem koncilu leta 1215 so bili sprejeti odloki, ki so urejali odnose med kristjani, vladarji dežel in Judi. Vladarji so te odloke v zakonodaji na svojih ozemljih uresničevali bolj ali manj strogo. Eden od razlogov za uzakonitev teh odlokov je bil ta, da bi omejili socialne stike med judovskim in krščanskim prebivalstvom. Njihov namen pa je bil onemogočiti, da bi prevladalo judovstvo. Judje so lahko imeli stike s kristjani le v gospodarskem smislu, ko je šlo za izmenjavo blaga med trgovci in obrtniki. Prepovedano

9 Lavoslav Šik: Slovenci i Židovi. Židov. Zagreb 1919, str. 4

10 Krajevni leksikon Slovenije, II- knjiga. Ljubljana, 1971, str. 308

11 Vlado Valenčič: Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992, str. 11-12

12 Lojze Ilja: Zadnji rabin v Ljubljani. Celovec 1975, str. 48

13 Milko Kos, nav. d., str. 19

14 Janez Parapat: Turški boji v XV. in XVI. veku. Letopis matice slovenske za leto 1871. Ljubljana 1872, str. 66

15 Janez Parapat, nav. d., str. 67

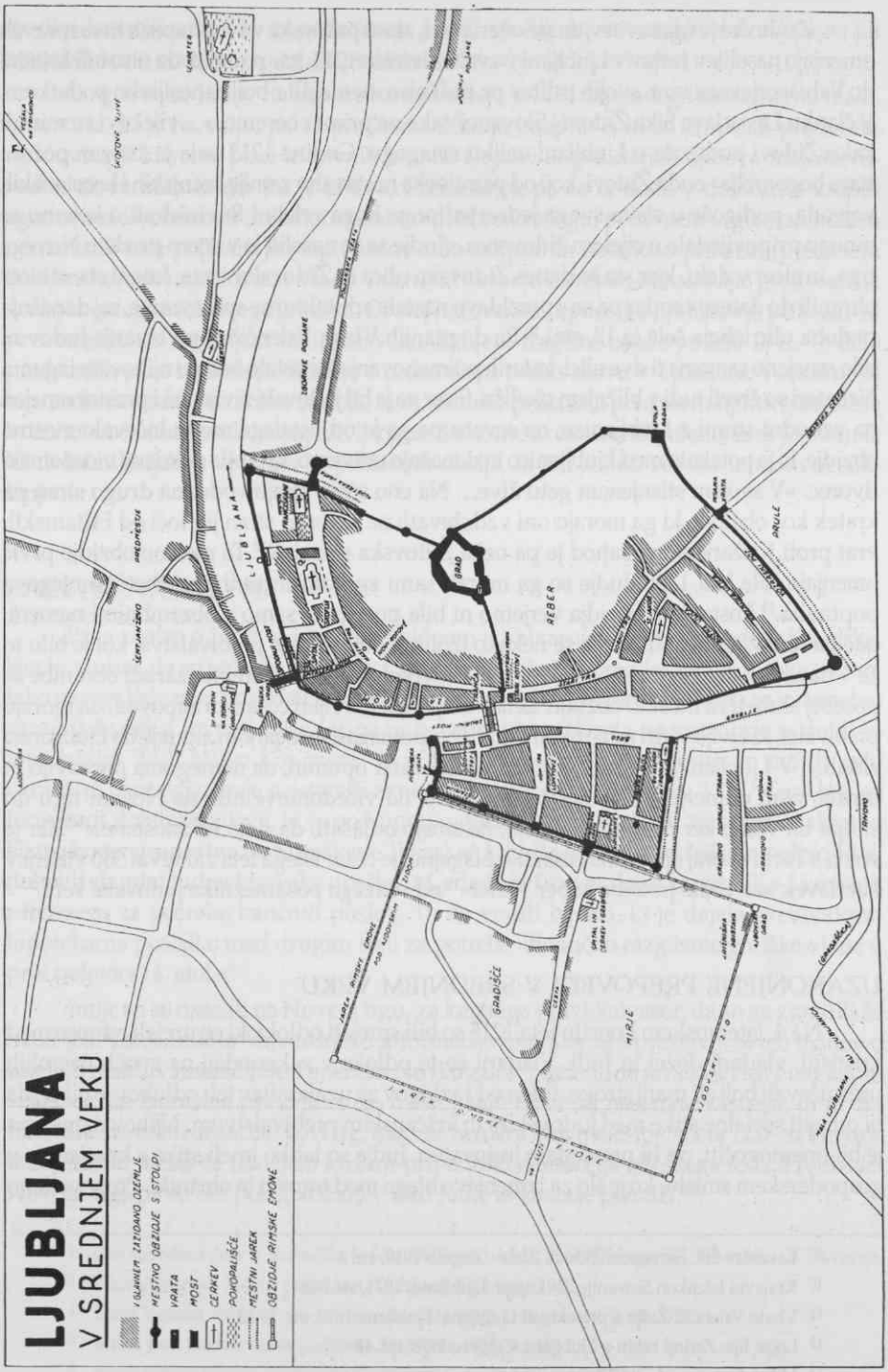

Preslikano iz: Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana • Copied from: Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana (Medieval Ljubljana) • Copié de: Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana (Ljubljana médiéval)

je bilo sklepanje zakonov med Judi in kristjani. Ta prepoved je izhajala tudi iz judovskih verskih predpisov. Prav tako niso smeli zaposlovati kristjanov. Tudi niso smeli zasesti položajev v javnem ali poklicnem življenju, pri katerih bi jim bili kristjani podrejeni.[16] Da so se že na zunaj ločili od ostalih prebivalcev, so morali pripadniki judovske vere nositi na oblačilih poseben znak. V posameznih državah so bili glede tega različni predpisi. V Franciji in Nemčiji so nosili rumeni krog na obleki, v Italiji so morali obvezno nositi ošiljeni klobuk rumene barve, v Angliji pa kos blaga žafranaste barve.[17] Ko Josip Mal opisuje, kako so se v srednjeveški Ljubljani prebivalci na zunaj med seboj razlikovali, med drugimi navaja tudi Jude, saj meni: »Razlika stanov je morala biti vidna že na zunaj: vsakemu stanu, plemiču, meščanu, obrtniku pomočniku, vajencu, duhovniku, redovniku, dijaku in vojaku je pritikala njegova posebna obleka, da je vsakdo takoj vedel, s kom ima opraviti.... Od vseh teh posameznih stanov so se morali ločiti še Judje,... ki jih je bilo mogoče takoj prepoznati po ošiljenem klobuku.«[18] Travner je pri opisovanju njihovega načina oblačenja še bolj natančen, saj pravi, da so bili oblečeni v dolge halje, na hrbtih so nosili rumene krpe, glavo pa so si pokrivali z visokimi rumenimi klobuki in v rokah so nosili obvezne palice.[19] Tudi judovsko bogoslužje je doživelo omejitve cerkvenih oblastnikov. Judje so lahko vzdrževali že obstoječe sinagoge, niso pa smeli graditi novih. Če pa so kljub temu dobili dovoljenje za gradnjo nove sinagoge, vsaj na zunaj ne bi smela biti izstopajoča v stilu in dekorativnosti.[20] V srednjeveškem obdobju Judje v družbenem pogledu niso bili posebna narodnost ali verska skupnost, temveč samo poseben stan, ki ni imel meščanskih pravic.

SINAGOGA - SREDIŠČE VERSKEGA, KULTURNEGA IN SOCIALNEGA ŽIVLJENJA

O življenjskih navadah ljubljanske judovske skupnosti ni kaj dosti znanega. Če hočemo celovitejše prikazati način življenja v srednjem veku, moramo upoštevati zapisane vire tako judovskih kot nejudovskih avtorjev. Vemo, da je v Ljubljani vsaj dve stoletji obstajala sinagoga ali pa molilnica, vendar ni ohranjen noben zapis, ki bi pričal o dejavnostih, ki so potekale v njej.

V sinagogi so potekale religiozne, socialne in do neke mere tudi izobraževalne dejavnosti. Verski predpisi zahtevajo gradnjo sinagoge oziroma ureditev molilnice, ki ima najosnovnejše liturgične predmete za opravljanje obredov v tistih krajih, kjer živi najmanj deset odraslih mož.[21] Zato lahko sklepamo, da je bilo v srednjeveškem obdobju v Ljubljani naseljeno kar precejšnje število Judov, čeprav o tem nimamo točnejših podatkov. Za primerjavo pa je zanimiv opis mariborske sinagoge, ki je bila ena od najpomembnejših za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Zatorej lahko sklepamo, da ljubljanska sinagoga ni mogla biti večja ali bolj bogato opremljena. Judje v Mariboru so bili precej aktivni, tako znotraj svoje skupnosti kot tudi z vplivom in dejavnostjo navzven. To se je odražalo

16 John Edwards: The Jews in Christian Europe 1400 - 1700. London, New York 1988, str. 15-17

17 Louis Golding: Jevrejski problem. Zagreb 1939, str. 36

18 Josip Mal: Stara Ljubljana in njeni ljudje. Ljubljana 1957, str. 10

19 Vladimir Travner: Mariborski ghetto. Kronika 2, 1935, str. 155

20 John Edwards, nav. d., str. 16

21 M. Rajner: Sinagogalna arhitektura. Židovi na tlu Jugoslavije. Zagreb 1988, str. 39

predvsem v gospodarskem napredku za celotno Štajersko. Travner pravi, da »je bilo svetišče majhno in preprosto«.[22] Notranjost sinagoge je bila skromna z opremo in dekoracijo. Po stenah ni bilo okrasja ali slik. V ozkem prostoru na vzhodni strani je bila postavljena skrinja zaveze, kjer so bile shranjene Mojzesove knjige - Tora, in prekrita z dragoceno preprogo. Zraven je spadal še sedmerokraki svečnik. V sredini sinagoge je bila postavljena prižnica, na kateri je rabin bral iz svetih knjig. Ženskam je bil namenjen poseben ograjen prostor.[23] Tudi dvorišče sinagoge je služilo opravljanju verskih opravil.Poročni obredi ortodoksnih Judov so potekali po starem običaju, to je, da so poročni obred opravljali na prostem, »pod milim nebom«.[24] Na dvorišču je ponavadi stala tudi učilnica, kjer je imel rabin predavanja iz Talmuda, Midraša.[25] Tudi posamezniki so lahko v učilnici preučevali in študirali stare spise Talmuda. Judovske občine v tem času niso imele organiziranih šol za poučevanje otrok. Dolžnost očetov je bila, da sami poučujejo - vzgajajo svoje otroke (kar je veljalo samo za dečke) v judovsko-religioznem smislu.[26] Poudarek je bil na prenosu izročila religiozne tradicije, kar je bilo na nek način povezano tudi z ohranjanjem judovske identitete.

V njihovem načinu življenja so bile nepogrešljive ritualne kopeli, ki so jih opravljali v kopališčih v bližini sinagoge. Po eni strani so to zahtevali verski predpisi v zvezi s čistočo, po drugi strani pa se niso smeli kopati skupaj s kristjani. Z ritualno kopeljo so bile povezane parne in kadne kopeli.[27] V zapisih o ljubljanskih in mariborskih Judih vidimo, da so bile njihove četrti tik ob vodi, kar je nedvomno povezano tudi zahtevo o čistoči. Stara zaveza vsebuje 613 predpisov, ki določajo religiozno, kulturno, gospodarsko in družinsko življenje Judov. 248 predpisov zahteva njihovo izpolnjevanje, 365 predpisov pa se nanaša na prepovedi, ki so v zvezi z moralo.[28] Življenje je potekalo v težkih razmerah, saj so na eni strani morali upoštevati verske zahteve, na drugi strani pa omejitve vladarjev in cerkvenih oblasti.

V Mariboru so živeli ugledni rabini. Najpomembnejši med njimi je bil rabin Izrael Isserlein, ki je tam živel v letih 1427 - 1435. Bil je tudi deželni rabin za Notranjo Avstrijo. Za zgodovino judovstva v 15. stoletju so zelo pomembni njegovi spisi Teratumat ha - Dešen (listina 354 pravnih mnenj) Pesakim u - Ketabim (odločbe in listine).[29] Ti spisi so pomembno izhodišče za rekonstrukcijo duhovnega (verskega) življenja in vsakdanjih takratnih razmer. Zapisi nam pojasnjujejo organizacijo institucij v okviru judovske skupnosti pa predpise glede prehrane. Omenjeni spisi so napisani v obliki vprašanj, ki so povezana s problemi vsakdanjega življenja, in odgovorov, kako ravnati pri izpolnjevanju verskih zahtev. Rabini drugih mest so se pogosto obračali nanj, kadar so potrebovali nasvet ali pomoč, ko je bilo treba reševati probleme oziroma prekrške tako znotraj judovske skupnosti kot tudi v razmerju Judov in kristjanov. Po Schulsingerju povzemam nekaj

22 Vladimir Travner, nav. d., str. 155

23 ibid.

24 Hinko Schulsinger: O religioznom i kulturnom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496 s osobitim obzirom na područje današnje Slovenije. Jevrejski almanah 4. letnik, Vršac 1928, str. 130

25 Midraš pomeni razlago, pojasnila in navodila po končanem branju iz Tore. (Werner Keller: Povijest Židova, Zagreb 1992, str. 517)

26 H. Schulsinger, ibid.

27 H. Schulsinger, nav. d., str. 131

28 Vidosava Nedomački: Sinagoga - judaizam i judaica. Židovi na tlu Jugoslavije. Zagreb 1988, str. 49

29 Enciclopaedia Judaica. Jerusalem 1971-1972, str. 1080-1081

zanimivih primerov. Judje niso smeli obiskovati nekaterih mest, nastalo je vprašanje, ali v takih primerih lahko nosijo enaka oblačila kot kristjani. To so jim dovolili, vendar samo v primeru, če bi bilo njihovo življenje v nevarnosti. Judje pa se niso smeli oblačiti kot kristjani z namenom, da bi se tako izognili plačilu carine ali mitnine. Kaj so lahko prodajali duhovnikom, študentom? Prodajali so lahko knjige, katerih vsebina ni bila povezana z judovstvom, niso pa smeli prodajati črnila in pergamentnega papirja.[30]

STIKI MED MEŠČANI IN JUDI

V vsakdanjem življenju takrat že meščanske Ljubljane so kljub cerkvenim prepovedim obstajali stiki med Judi in ostalimi prebivalci. Ohranjeni pa so le zapisi, ki Jude prikazujejo v negativni luči - kot krivce za vse, kar je bilo narobe. O tem je nekaj zapisal tudi Valvasor, a je vprašanje, če ni dogodkov, ki so se morebiti zgodili nekje na tujem, samo prenesel v ljubljansko okolje. Leta 1290 je prišlo do spora in pretepa med meščani in Judi zaradi pogrešanega krščanskega otroka. Leta 1408 so usmrtili Juda, ker je imel razmerje s kristjanko. Ker so Judje proti tej kazni protestirali, je ponovno prišlo do pretepa med Judi in meščani. V obeh pretepih so jo skupili Judje, bilo pa je tudi nekaj mrtvih.[31] Kakšne so bile posledice pretepa na drugi strani, pa ni zapisano. Do prepirov in žalitev med Judi in meščani je prihajalo tudi zaradi raznih predsodkov. Leta 1478 se je pritožil Šalam, ki je bil zet Arama iz Ljubljane, da ga je ljubljanski krznar zmerjal in zasmehoval.[32] V okviru judovskih občin so obstajala tudi samostojna judovska sodišča, ki so reševala spore in pravde med Judi, pa tudi med Judi, plemstvom in meščani. V zadnjem primeru so bili med porotniki tudi plemiči in krščanski meščani. Kaže, da so judovske občine bile v svojem socialnem (družbenem) pogledu dovolj samostojne, saj se »v njihove medsebojne zadeve fevdalna oblast ni vmešavala. Prepuščala jim je, da jih rešujejo sami po svojem zakoniku - talmudu.«[33] Nepojasnjeno pa je vprašanje, ali je ljubljanska judovska občina imela svoje sodišče ali ne. Vilfan pravi, da na Kranjskem in Koroškem ni bilo judovskih sodišč, bila pa so na Štajerskem v tistih mestih, kjer so prebivali Judje.[34] Nekateri avtorji pa navajajo, da je v Ljubljani obstajalo judovsko sodišče.[35] V času prisege je Jud moral stati na svinjski koži in imeti roko do zapestja položeno na knjigi - talmudu.[36]

Položaj Judov v posameznih deželah kot tudi njihov položaj v političnem in gospodarskem smislu je bil pogostokrat odvisen od interesov vladarja in plemstva na eni strani ter meščanstva na drugi strani. Pogostokrat so si bili ti interesi nasprotni. Vladar je Jude potreboval zaradi ekonomskih interesov, plemstvo in zlasti meščani pa so v njih videli konkurenco in oviro pri svojem materialnem napredku. V zadnjih dveh desetletjih 15. stol. so se začeli prisilni izgoni iz nemških dežel in se postopoma širili v posamezna

30 H. Schulsinger: O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496. Jevrejski almanah 2. letnik, Vršac 1925-1926, str. 106-117

31 Janez Vajkard Valvasor: nav. d., str. 272

32 Milko Kos: nav. d., str. 16

33 Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961, str. 170

34 Sergij Vilfan, ibid.

35 V. Nedomački, S. Goldstein: Jevrejske općine u jugoslovenskim zemljama. Židovi na tlu Jugoslavije. Zagreb 1988, str. 122

36 Josip Mal: Stara Ljubljana in njeni ljudje. Ljubljana 1957, str. 10

mesta na Avstrijskem, Štajerskem in Koroškem ter Kranjskem. Medtem ko so bili Judje izgnani s Štajerske in Koroške že leta 1496, pa so bili s Kranjske in s tem tudi iz Ljubljane za stalno izgnani šele leta 1515.[37] Po njihovem izgonu so cerkvene oblasti sinagoge spreminjale v kapele in jih imenovale po raznih svetnikih. Bivši sinagogi v Ljubljani in Mariboru so preimenovali v kapeli Vseh svetnikov. Za ljubljansko je imel največ zaslug meščan Peter Gajser, ki mu je takratni dunajski škof Jurij Sladkonja podelil odpustek za 40 dni, da je poskrbel za preureditev notranjosti in postavitev oltarja.[38]

Po izgonu se Judje vse do leta 1809 niso smeli ponovno za stalno naseliti v Ljubljani. Kljub temu pa so v tem času obstajale trgovske povezave in sodelovanje med ljubljanskimi trgovci in Judi iz avstrijskih dežel ter s tržaškega in goriškega konca. Sicer pa so posamezni judovski trgovci in kramarji prihajali na naše območje v času mestnih letnih sejmov. Svoje blago so nosili prodajat tudi na podeželje.

Po skoraj 300 letih, v času, ko je Ljubljana postala središče Ilirskih provinc in je francoska vlada pospeševala naselitev tujih trgovcev, se je v Ljubljani nastanil tudi judovski trgovec. Po letu 1867, ko je bil izdan zakon o splošnih državljanskih pravicah, je bilo rešeno tudi judovsko vprašanje. Omejitve glede naselitve so prenehale veljati.

LITERATURA IN VIRI

Simon DUBNOV: Kratka istorija jevrejskog naroda. Beograd 1962

John EDWARDS: The Jews in Christian Europe 1400 - 1700. London, New York 1988

Louis GOLDING: Jevrejski problem. Zagreb 1939

Lojze ILJA: Zadnji rabin v Ljubljani. Celovec 1975

Werner KELLER: Povijest Židova. Zagreb 1992.

Milko KOS: Srednjeveška Ljubljana. Ljubljana 1955

Fr. KOVAČIČ /Artur Rosenberg: Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark. Časopis za zgodovino in narodopisje, XIV, Maribor 1918

Josip MAL: Stara Ljubljana in njeni ljudje. Ljubljana 1957

Janez PARAPAT: Turški boji v XV. in XVI. veku. Letopis matice slovenske za leto 1871. Ljubljana 1872

Hinko SCHULSINGER: O pravnom i gospodarskom životu jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496. Jevrejski almanah 2. letnik, Vršac 1925-1926

Hinko SCHULSINGER: O religioznom i kulturnom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496 s osobitim obzirom na područje današnje Slovenije. Jevrejski almanah 4. letnik, Vršac 1928

Lavoslav ŠIK: Slovenci i Židovi. Židov. Zagreb 1919

Vladimir TRAVNER: Mariborski ghetto. Kronika 2, 1935

Vlado VALENČIČ: Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992

Janez Vajkard VALVASOR: Slava vojvodine Kranjske. Ljubljana 1970

Sergij VILFAN: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961

Ivan VRHOVNIK: Nekaj pozabljenih ljubljanskih svetišč. Kronika št. 1, 1935

Enciclopaedia Judaica. Jerusalem 1971-1972

Krajevni leksikon Slovenije, II- knjiga. Ljubljana, 1971

Židovi na tlu Jugoslavije. Zagreb 1988

37 Vlado Valenčič: Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992, str. 25, 26

38 Ivan Vrhovnik: Nekaj pozabljenih ljubljanskih svetišč. Kronika 1935, št. 1, str. 95. Fr. Kovačič /Artur Rosenberg/ Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1918, XIV, str. 118

BESEDA O AVTORICI

Mihaela Hudelja, diplomirana etnologinja in sociologinja, je zaposlena kot dokumentaristka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Ukvarja se s proučevanjem judovske kulture. S tega področja pripravlja magistrsko delo o načinu življenja Judov v Ljubljani od začetka 19. stoletja do danes.

ABOUT THE AUTHOR

Mihaela Hudelja has a degree in ethnology and sociology. She works at the documentation section of the Department for ethnology and cultural anthropology with the Faculty of Arts. Her main interest is the research of the way of living of the Jews. She is presently preparing her Master's thesis on the Jews in Ljubljana from the early 19th century to our days.

SUMMARY

THE JEWS IN LJUBLJANA FROM THE 13TH TO THE 19TH CENTURY

The article is concerned with some elements of the daily life of Jews in Ljubljana in the Middle Ages. The author describes the reasons for their settling in Ljubljana which took place in the early 13th century. As elsewhere, the Jews of Ljubljana lived in a confined part of the town; the names Jewish Street and Jewish Lane have survived to our days. The article brings a general survey of various legal restrictions concerning the contacts between Jews and Christians, and of the decrees that made it obligatory for Jews to wear clothes which made them look different from all other citizens from afar. The author also describes the role of the synagogue; it was indeed in and around the synagogue that the everyday religious as well as social life of the Jews took place. The eminent rabbi Isserlein who had lived in Maribor for some time, played an important role in the life of the Ljubljana Jews. His articles are a major source when we try to reconstruct the way of living of the Jews in the Styria, Carinthia and Carniolia of the time. The contacts between Christians and Jews are another major point of interest. The author mentions the disputes recorded by Valvasor and various legal charges. In order to solve disputes special Jewish courts existed, independently from the provincial courts. The economic and political conditions of the late 14th century were so unstable that they probably instigated the laws which expelled the Jews from certain towns. In Ljubljana this happened in 1515. Favourable conditions for their renewed and permanent settling in Ljubljana occurred as late as the early 19th century. Napoleon's foundation of the Illyrian Provinces, together with his favourable attitude towards Jews lead them to settle in Ljubljana once more after almost 300 years of absence.

RÉSUMÉ

LES JUIFS À LJUBLJANA DE 13E AU 19E SIÈCLE

L'article traite certains éléments de la vie quotidienne des Juifs de Ljubljana au Moyen Age. L'auteur expose les causes de leur installation à Ljubljana, située au début du 13e siècle. A Ljubljana également, ils étaient installés sur un territoire déterminé, ce dont nous rappèlent encore deux noms de rues: Le chemin des Juifs (Židovska steza) et La rue des Juifs (Židovska ulica). D'une façon générale, l'article nous décrit les différentes interdictions légales, par exemple celle concernant les contacts avec les chrétiens, le port de certains vêtements qui devraient les distinguer, même vus de loin, des autres habitants. Il nous décrit aussi le rôle de la sinagogue, autour de laquelle se déroulait la vie quotidienne, pas seulement dans le sens de la vie religieuse, mais aussi dans le contexte de la vie sociale. Pour les Juifs ljubljanais le célèbre rabin Isserlein, qui - pendant une certaine période - avait séjourné à Maribor, était très important. Ses écrits représentent une source importante pour la reconstitution de la façon de vivre des Juifs à la Styrie, la Carinthie et la Carniole. Les rapports entre les Juifs et les habitants chrétiens étaient également bien intéressants. L'article mentionne surtout des litiges, notés par Valvasor, et des plaintes. Afin de règler ces litiges, il y avait des tribunaux juifs, indépendants des tribunaux provinciaux. Les circonstances économiques et politiques, assez instables à la fin du 14e siècle, suscitèrent la promulgation des lois qui exigaient la proscroption des Juifs de certaines villes. En 1515 ils furent proscrits aussi de Ljubljana. Les conditions propices pour une nouvelle installation en permanence ne se présentèrent qu'au début du 19e siècle. Ce fut avec la constitution des Provinces Illyriennes et avec la faveur que Napoleon montrait envers les Juifs que - après presque 300 ans d'absence - les Juifs recommencaient à s'installer à Ljubljana.